

СОЦІАЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ: ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ СВІТОВИХ ШКІЛ

Окреслено межі господарського контролю та визначено контрольні функції держави в умовах становлення глобальної господарської системи

Постановка проблеми. Проблема соціального управління нараховує немало років, проте на теперішньому етапі суспільного розвитку вона викликає максимальний інтерес. Небувале ускладнення сучасних соціальних процесів та прискорені темпи суспільного і технічного розвитку вимагають й оптимізації самої управлінської діяльності. Тому в наш час проблема управління постає перед усіма галузями знань та практичної діяльності та стає об'єктом дослідження ряду нових наук. З іншого боку, якщо поняття управління ґрунтується на матеріалістичному розумінні історії, то воно має значні евристичні можливості з точки зору опису функціонування соціального організму як саморегульованої системи [1, с. 20]. Більш докладно розроблений К. Марксом принцип історизму у пізнанні соціальних явищ дав поштовх до представлення соціальних структур в динаміці. Лише поєднання предметного, функціонального та історичного знімає загрозу спрощення, абсолютизації структурних методів, втрати взаємозв'язку структур в межах соціальної цілісності.

Суспільство – це гомеостатично функціонуюча динамічна система, найвища та найскладніша форма руху матерії, форма існування матеріального світу, яка розвивається за своїми специфічними законами. При цьому, на відміну від природи, розвиток якої не містить в собі будь-якої свідомо поставленої мети, в суспільстві, за словами Ф. Енгельса, “діють люди, наділені свідомістю, які ведуть себе обдумано та під впливом пристрасті, прагнуть до певних цілей. Тут ніщо не здійснюється без свідомого

наміру, без бажаної цілі” [2, с. 306.]. К.Маркс говорив, що люди – це автори та актори власної драми, тобто своєї історії. У суспільстві зустрічаються різні цілі та прагнення окремих людей, класів, соціальних груп та прошарків. Для того, щоб їх інтереси задовольнялись, в суспільстві необхідний соціальний контроль. Яким він був на різних етапах розвитку суспільства, які форми мав, за допомогою яких методів реалізовувався? На ці питання необхідно дати відповіді для розробки ефективної системи соціального контролю, яка враховувала б сучасні тенденції, зокрема, втрату особистістю зв'язків із звичними формами соціалізації та все більше сприйняття себе як транснаціонального індивіду, як групи індивідів, як значимого суб'єкта.

Метою написання статті є аналіз поглядів світових наукових шкіл щодо проблеми здійснення соціального контролю в суспільстві.

Викладення основного матеріалу дослідження. Поняття “соціалізація” означає рух у напрямку до народного господарства, яке планомірно ведеться та контролюється в інтересах всього народу [3, с. 253]. У філософії соціалізація – це процес засвоєння людиною певної системи знань, норм і цінностей, які дають змогу їй функціонувати як повноправному члену суспільства. **Соціалізація** – це не просто сума зовнішніх впливів, що регулюють притаманні людині біопсихологічні імпульси і потяги, а процес формування конкретного цілісного типу особистості. **Соціалізація** включає в себе як контрольовані процеси цілеспрямованої дії на особу, групу, колектив та

їхню поведінку в суспільстві, так і всю сукупність громадських відносин, аж до впливу на активність участі людини у творчо-перетворюючій громадській діяльності, в ході якої долаються застарілі норми, права і звички. У результаті людина сама стає об'єктом громадської активності, ініціатором і творцем нових суспільних форм, у тому числі соціально-політичного ладу в державі.

В свою чергу, "соціальна економіка" вивчає закони й закономірності "громадянського співробітництва", досягнення "соціального консенсусу", пошуку "соціального компромісу" з метою створення "загального добробуту" в нашому складному

й суперечливому світі. Шляхом тривалої соціально-економічної еволюції суспільство виробляло різні соціально-економічні "порядки", які в той чи інший спосіб допомагали йому вижити, уникати найбільш небезпечних форм протистояння. Видатний мислитель нинішнього сторіччя Фрідріх фон Хайек присвятив усе своє життя вивченню цих "порядків" в різних країнах та у різних народів і узагальнив їх у формулі "розширеного порядку людського співробітництва" [4, с.247].

В цілому соціалізація може мати наступні ступені (рис.1).

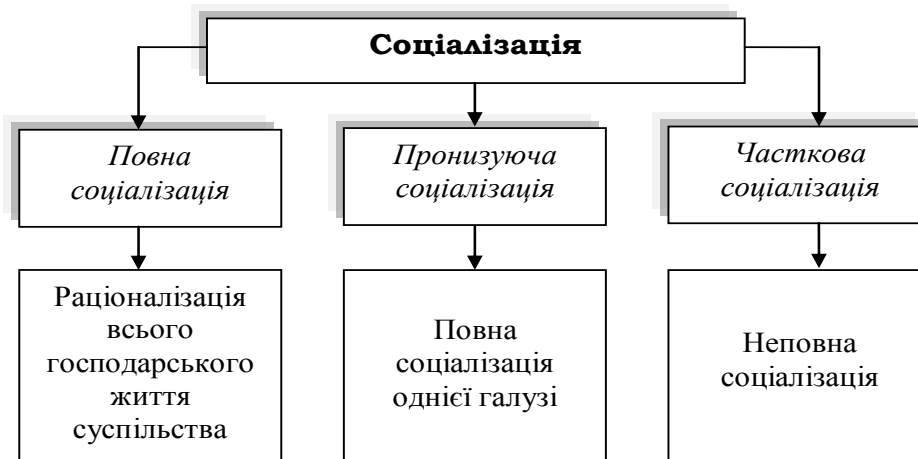

Рис.1. Ступені соціалізації суспільного життя

Суспільство з давніх часів знаходиться в процесі соціалізації. Кожна постанова про суспільний контроль будь-якого господарського явища є вже актом соціалізації, оскільки вона означає хоча б невеликий крок на шляху до перетворення господарства. Тому прояви соціалізації існують не лише в галузі виробництва, а й у галузі споживання та розподілу [5, с.72-80].

Наприклад, В. Зомбарт розрізняє соціалізацію споживання, розподілу та виробництва (рис. 2)

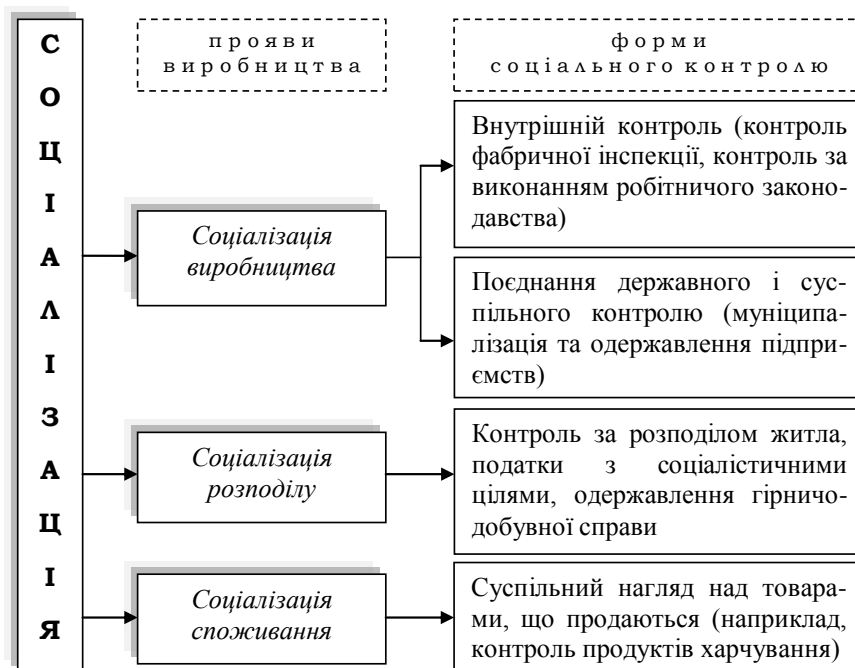

Рис. 2. *Форми соціального контролю на стадіях виробництва, розподілу і споживання суспільного продукту (за В. Зомбартом)*

1) соціалізація споживання означає наявність громадського нагляду над товаром, що продається: контроль продуктів харчування, заборону алкоголю, тютюнокуріння тощо. Держава не надає людині права споживати, а втручається в цей високою мірою особистий акт споживання;

2) соціалізація розподілу, тобто, розпорядження вже створеними благами, наприклад, плановий розподіл житла, раціоналізацію отримання товарів, встановлення податків з соціалістичними цілями, одержавлення гірської справи, примусове державне страхування тощо;

3) соціалізація виробництва має подвійне значення: йдеться про регулювання чи вплив на приватні господарства (призначення у виробництві рад для контролю господарства, фабрична інспекція, контроль за виконанням робочого законодавства, раціоналізація сировини тощо). Або ж питання стосується виключно підприємницького господарства (соціалізація у вузькому розумінні): заміна приватногосподарської організації будь-яким іншим суспільним господарським порядком. Соціалізація у вузькому значенні має різноманітні форми: одержавлення та муніципалізація підприємств, передача їх у

володіння чи під керівництво особливих спілок, таких, як "Гільдії", примусове синдиціювання під громадським контролем чи створення так званих змішаних товариств, у яких відбувається симбіоз громадських та приватних інтересів [3, с. 254].

Вважаємо, що необхідно також включити до цього переліку соціалізацію обміну, оскільки соціальні перетворення здійснюються на всіх стадіях суспільного відтворення.

Зомбарт В. (1863-1941) був представником новітньої історичної школи і майбутньою метою економічної науки вважав не практичне її застосування для розв'язання існуючих соціальних проблем, а "звільнення" духовної складової економіки, що певним чином знижувала цінність проведених досліджень.

Ще раніше над механізмами координації економічного та соціального життя розмірковував А.Сміт (1723-1790), який представляв класичну школу політичної економії. Вченого займала проблема: як скоординувати зусилля людей в соціумі таким чином, щоб вони витрачали свої сили і ресурси природи на виготовлення найнеобхіднішого всьому суспільству [6, с.13].

Вчений стверджував, що оскільки людина є істотою соціальною, то соціальні потреби займають одне з важливих місць в ієрархії потреб. Основою теорії А.Сміта було прагнення поглянути на людину з трьох точок зору – моральної, громадянської (державної) і суто економічної.

Оскільки людина – істота соціальна, тобто живе в соціумі, взаємодіє з ним, має підкорятися певним нормам і правилам соціальної поведінки: вона додержується певних моральних норм, які вироблені усім попереднім розвитком, традиціями та звичками. В будь-якому суспільстві життя людини регулюється владними або адміністративними порядками. Поруч з цим завжди є не встановлені владою, а створені на основі досвіду механізми контролю за діями людей по відношенню один до одного – непрямий соціальний контроль. Він є наслідком дій у власних інтересах з врахуванням моральних норм та стандартів. Такі інститути не є результатом плану, а виникають самостійно. Вони розвиваються в результаті дій індивідів та закріплюються в якості ланок суспільних правил, якщо доведено, що на їх основі можуть успішно вирішуватись життєві проблеми людей.

З розвитком виробничих сил і розподілу праці роль соціального контролю зростає, а його структура ускладнюється. Виникають соціальні інститути, які займаються виключно соціальним контролем. Саме тому найбільшу увагу цьому виду контролю у своїх дослідженнях приділяли інституціоналісти.

Наприклад, представники «**Старого**» інституціоналізму Е.Р. Селігмен, Ф.В. Туссінг стверджували, що господарську діяльність необхідно досліджувати з позиції «еволюційного підходу». Ключовими факторами еволюційного процесу взаємодій вчені вважали сучасну технологію і монетарні інститути сучасного капіталізму. Внаслідок напруги в суспільстві для вчених цієї школи феномен конфлікту був більш важливим, ніж ідея гармонійного порядку. Так як конфлікти виражаються в багаточисельних економічних відносинах і ці відносини не є незмінними,

існує простір для соціального контролю економічних процесів та потреба в такому контролі. Представники інституціоналізму вважали, що обґрунтування цьому може дати лише наука, яка використовує міждисциплінарні аргументи. Тому національна економіка повинна якнайглибше кооперуватись з такими науками, як психологія, соціологія, антропологія, право, щоб навчитись розуміти, чому людська сутність проявляє себе тим чи іншим чином в економічній та соціальній ролі [4, с.161].

Ідеї соціального контролю були розвинуті в працях нового інституціоналізму. В методології як історичного, так і інституційного напрямку робиться акцент на «соціальну точку зору», вивчення економічної поведінки людей під впливом звичаїв, етичних, правових норм, що сформувалися тощо. Переважання соціального підходу пояснюється тим, що в США в кінці XIX – початку XX ст., як ніде, виразно виявилось домінування значного капіталу, специфічні риси якого різко контрастували з моделлю індивідуального господарства, раніше запропонованого вченими австрійської школи (зокрема, К. Менгером).

Центром теорії інституціоналістів було поняття інституту. Згідно з пануючим розумінням інститут – це правило (або сукупність правил) поведінки у відношеннях людей. Ознаками інституту є наступні: 1) встановлює, дозволяє або забороняє визначені способи поведінки; 2) або виникає спонтанно, або насаджується свідомо державою за допомогою параметрів або приватних угод; 3) або надійно дотримується на підставі неформальних правил, або є значимим за допомогою зовнішніх авторитетів, а в деяких випадках – і примусу [4].

Інституціоналісти виникнення та необхідність соціального контролю в суспільстві пояснюють наступним чином (рис.3).

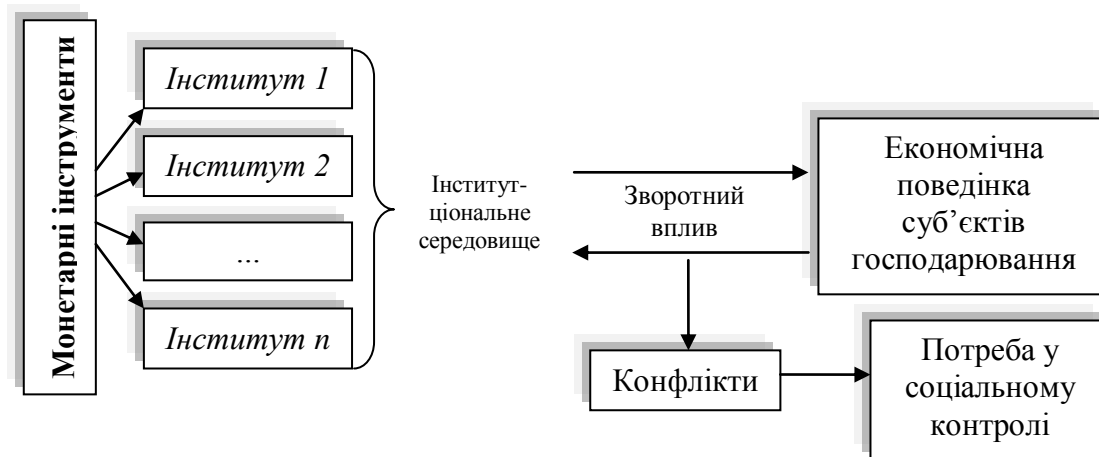

Рис. 3. Пояснення виникнення потреби у соціальному контролі представниками інституціоналізму

Засновником інституціональної школи є Т. Веблен (1857-1929). Вчений стверджував: "... психіка та свідомість людини визначаються суспільною системою та класовою приналежністю індивіда та змінюються разом з цією системою. Змінивши систему, можна виховати "нову людину" [7].

Проте, на думку Т. Веблена, соціалізація власності потрібна лише там, де паразитизм вищих верств населення особливо сильно затримує технічний прогрес. При описі свого соціального ідеалу вчений робив акцент на проблемах управління, а не власності.

Сучасна суспільна практика підтверджує багато висновків Т. Веблена. Наприклад, вчений виділяв "хижих" індивідів, що становлять пануючий "дозвільний клас", до того ж психологічного типу, що і членів кримінального світу. Характерно, що в країнах з різними культурно-історичними традиціями та рівнем добробуту значна частина населення регулярно мешкає за ґратами; там же виявляється і деяка частина еліти великого бізнесу: досить згадати про багатомільярдні шахрайства в американських енергетичних компаніях "Енрон" і "Ексон", в італійському харчовому концерні "Пармалат", в російському "Юкосе" тощо [3, с. 330].

Якщо Т. Веблена можна вважати родоначальником технократичного напрямку американського реформізму, то його послідовник Джон Коммонс очолив соціально-правовий різновид цієї течії.

Коммонс Д. висував ідею "колективного контролю" за соціальною сферою, але одночасно був прихильником розширення втручання держави в господарське життя, що тоді відповідало реальним тенденціям розвитку західної економіки. Вчений стверджував, що спеціально створені урядові комісії повинні виступати в якості арбітра при укладанні угод між колективними інститутами (корпораціями і профспілками). Разом з тим, як справедливо помічає Б. Селігмен, вчений не припускав думки, що урядові комісії можуть виявитись не такими неупередженими, якими їм слід було бути.

Інститут для Д. Коммонса – колективна дія з контролю, звільнення та розширенню масштабів індивідуальних дій. Колективна дія включає в себе все: від звичок до сім'ї, корпорації, торгової угоди, профспілки, резервної системи чи держави. Загальним для усіх цих проявів колективної виступає більший чи менший контроль, звільнення та розширення масштабів індивідуальної дії через колективні дії.

У той же час інституційна економіка розглядає законодавчий контроль над товарами та працею. Сьогоднішні угоди – це завтрашнє виробництво та споживання, законодавчий контроль – це майбутній фізичний контроль [8, Р. 649-650]

Очевидна перевага права справедливості над загальним правом (написаним законом) полягає в тому, що вона контролює результат

завчасно, замість покарання, яке буде пізніше. Загальне право могло ефективно функціонувати відносно до фізичних предметів та карати після того, як подія вже відбулася, справедливість застосовується переважно до нематеріальних активів, так як обговорює до події саме виконання, відхилення чи відстрочення, від яких залежить вартість активів [9, р.377].

Мітчелл У., який був послідовником Т. Веблена, поділяв центральну ідею інституціоналізму про необхідність підсилити соціальний контроль над економікою. У 1923 г він запропонував створити систему державного страхування від безробіття, що вважалося тоді неприпустимим замахом на свободу підприємництва. Одним з перших він висунув вимогу індикативного планування американської економіки. Пізніше, в роки “Нового курсу” Ф.Д. Рузвельта, Мітчелл взяв участь в створенні Комітету національних

ресурсів США, пропонував використовувати цей орган в цілях макроекономічного регулювання [3].

Ідеї інституціоналістів (У. Мітчелла, Дж. Коммонса, А. Берлі, Р. Мінза) про необхідність підсилити роль держави в економічній та соціальній галузях були вельми своєчасною реакцією на настання ери державного капіталізму. Хоча інституціоналізм і в майбутньому залишився самостійним напрямом економічної думки, його концепції багато в чому передбачили появу макроекономічної теорії кейнсїанства [там же, с. 337].

Ідеї соціального контролю в своїх працях досліджували також вчені-інституціоналісти Д. Ківіт та С. Фогт. При вирішенні питання про типологізацію інститутів у 1995 р. вчені критерієм типологізації обрали форму, шляхом якої санкціонується або контролюється дотримання встановлених правил.

Таблиця 1. Типологізація суспільних правил за Д. Ківітом та С. Фогтом [4, с.153]

Типи правил	Спосіб контролю	Категорія інститутів	Приклад
1. Конвенція	самоконтроль	Внутрішні 1-го типу	Мовні правила граматики
2. Етичні правила	Імперативне самообмеження	Внутрішні 2-го типу	Десять заповідей
3. Звичай	Неформальний контроль іншими акторами	Внутрішні 3-го типу	Суспільні форми спілкування
4. Формальні приватні правила	Організований приватний контроль	Внутрішні 4-го типу	Право, яке створюється бізнесом
5. Правила позитивного права: А) визначені; Б) невизначені	Організований державний контроль	зовнішні	Приватне та кримінальне право

1-й тип правил, згідно з табл.1., може бути представлений конвенцією (угодою), якої дотримуються внаслідок власної вигоди, в результаті чого існує власна зацікавленість в її реалізації та контролі за дотриманням. 2-й тип – це етичні (моральні) правила, які є внутрішньою сутністю людини в результаті виховання, а їхнє виконання обумовлене моральним самообмеженням (добровільним прийняттям на себе визначених зобов'язань), причому навіть в тому випадку, коли тим самим наноситься втрата власним потенційним інтересам. 3-тип інститутів – це звичаї, дотримання яких знаходиться під

неформальним соціальним контролем інших членів суспільства. В якості 4-го типу називаються формальні приватні правила, спостереження за якими здійснюються приватними установами. 5-й тип поєднує свідомо встановлені правові норми, виконання яких забезпечується державними органами юстиції. Перші 4 типи визначаються як внутрішні інститути, останній – як зовнішній. Вчені вбачають перевагу поділу інститутів на внутрішні та зовнішні (на відміну від формальних і неформальних інститутів). У зв'язку з цим контроль за внутрішніми інститутами відноситься до

сфери повноважень суспільства (соціальний контроль), а за зовнішніми – до державної сфери (державний контроль).

В типології Д. Квіта і С. Фогта залишається нез'ясованим, чому необхідно контролювати дотримання правил і чому в реальності цей контроль протікає з різним успіхом. Контроль повинен, таким чином, розглядатись не як передумова, а як проблема. Тому представляється необхідним обрати в якості критерія класифікації вихідні умови виникнення та дотримання правил.

Висновок, який можна зробити з вищевикладеного наступний: всі інституціоналісти стверджували про необхідність соціального контролю в суспільстві, оскільки ринок є недосконалим. В останні десятиліття знов посилюється вплив інституціоналізму в економічній теорії, що виявляється, з одного боку, в тому, що економісти, що дотримуються неокласичної традиції, прагнуть включити в дослідження ринку все більш широке коло соціальних і психологічних чинників, що визначають поведінку економічних агентів, а, з іншого боку, інституціоналісти прагнуть досліджувати вплив динаміки ринкових показників (співвідношень цін, курсів акцій і валют, облікових ставок, інфляції та ін.) на еволюцію економічних інститутів [3, с.337].

При дослідженні еволюції поглядів світових шкіл щодо соціального контролю особливу увагу необхідно приділити соціальним школам, які, на наш погляд, найглибше аналізували проблеми та перспективи розвитку соціального контролю в суспільстві.

Соціальні школи.

Соціалізм є сполученням багатьох ідей та політичних течій, яке з початку XIX ст. ставило за мету соціальну рівність та справедливість. Всі соціалісти єдині у вимозі скасування (соціалізації) або обмеження приватної власності на засоби виробництва, принципу конкуренції та стихійності ринкової системи. Загальним для всіх течій соціалізму є те, що їхні ідеї можуть бути здійснені лише за допомогою побудови більш-менш

обширної колективно-бюрократичної системи контролю, причому виникає небезпека, що цей засіб може бути звернений проти тієї мети, для досягнення якої він використовується.

Ідеї, які виникли у 1848 році перед революцією, зазвичай визначають як «утопічний соціалізм» (Етьєн Кабе, Франсуа-Ноель Бабьоф, Клод-Анрі Сен-Сімон). Відповідно до ідей цієї школи виникло бачення такого суспільного порядку, в якому вчені та особи, що керують економікою, є тією організованою силою, яка дозволяє суспільству «витягнути себе за волосся з болота» (Ф. А. фон Хайек). Формування виробничих кооперативів та комун для спільного проживання як основа соціалістичної форми суспільства було метою Шарля Фур'є, Філіпа Буше, Луї Блана та інших. Саме на ідеях утопічних соціалістів, антирелігійному розумінні історії сен-сімоністів, ідеї класової боротьби Бабьофа, а також на висновках класичної політичної економії був оснований науковий соціалізм (К. Маркс, Ф. Енгельс).

У кінці XIX – на початку XX ст. спочатку в Німеччині, а згодом і в інших країнах (Австро-Венгрія, Росія) сформувався новий напрям економічної думки, який прийнято називати “соціальна школа”. Він проіснував близько півстоліття. Його основні течії: соціально-правова (соціально-етична) та соціально-органічна. Течії досить різні, проте, як видно з назв, їх поєднував соціальний підхід до трактування економічних категорій та процесів [3, с.283].

Соціальна школа викликала симпатії у деяких відомих економістів Росії. Перш за все слід назвати М.І. Туган-Барановського, який у 1913 році опублікував книгу “Соціальна теорія розподілу”. Концепції нової школи підтримував і П.Б. Струве в праці “Господарство та ціна” (1908). Навпаки, більшовистські теоретики (перш за все В.І. Ленін) не виділили позитивного наукового змісту в концепціях цієї школи.

Для методології соціальної школи характерне поєднання позаекономічних

факторів, і перш за все соціальної системи відносно господарства. Штаммлер Р. вважав, що над економікою домінує право. На його думку, розвиток господарства визначається “соціально-правовим регулюванням”. Самостійна соціальна наука може існувати постільки, оскільки “сукупні дії людей розглядаються як регульовані зовнішнім чином”. Є різні способи цього регулювання, але, як підкреслює Р. Штаммлер, “заслугове принципової переваги правовий спосіб соціального регулювання сам по собі”. Саме він, за словами Р. Штаммлера, визначає “форму суспільства” [10, с. 55-57]. Відносини між правом та господарством – це відносини “форми та матеріалу соціального життя” [там же, с. 59].

Штаммлер Р. визнавав, що право та господарство не існують самі по собі, вони є взаємопов’язаними. Проте правовий порядок та соціальне господарство слід розуміти в логічному відношенні, як обумовлюючу форму та визначальну матерію.

Тобто, представники соціально-правової школи намагались створити соціальну теорію, засновану на соціальному підході. Вони доводили, що економічні категорії не можна зрозуміти, не розглядаючи їх соціальних аспектів. У той же час, на їх думку, соціальне визначається правовими факторами, які в свою чергу регулюються етичними нормами [3, с. 288].

Вважаємо, що соціальне дійсно визначає специфіку економічного розвитку, але вважати його лише зовнішньою формою господарського розвитку – означає робити біднішим складний процес взаємодії факторів, що впливають на господарство.

Слід підкреслити, що представники соціальної школи протиставляли соціальні відносини та відносини, які складаються між людьми в процесі виробництва економічних благ. Виробничі відносини ототожнювалися з технічними, позбавлених будь-яких соціальних аспектів. У зв’язку з цим, К. Діль писав, що економічні відносини – не більше, як технічні процеси, наприклад, винайдення машин, відкриття нових шляхів сполучення

тощо; вони стають соціально-господарськими явищами лише після того, як набувають певної правової форми.

Наслідком такого розуміння соціальних явищ та процесів було заперечення дії об’єктивних економічних законів. Вважалось, що соціальні закони існують, але вони не мають об’єктивного характеру, це закони людських бажань та прагнень, і в цьому розумінні вони не є повноцінними.

Звісно, у різних представників соціальної школи цей підхід був представлений в різній мірі та мав свої особливості. Наприклад, за Р. Штаммлером відсутні будь-які самостійні соціально-економічні закони, тому що “залежність соціального господарства від права представляється лише логічною”, а усі зміни в господарстві обумовлені лише соціальним регулюванням [3, с. 289].

Досить оригінальні погляди щодо суспільства та соціального контролю знаходимо у роботах австрійського професора, представника австрійської соціальної школи О. Шпанна (1878-1950). Зміст його концепції зводився до наступного: “Людське суспільство – цілісний організм, в якому кожна людина повинна виконувати певні функції. У суспільстві існує свідомий розподіл праці, який пов’язує усіх індивідів в рамках нації в єдине ціле. Кожен індивід повинен враховувати не лише свої власні інтереси, але й інтереси інших, тим більше, що результати його власної економічної діяльності залежать від результатів інших” [3, с. 297]. З цього випливає, що якщо індивідуалізму властива лише індивідуальна відповідальність, то для універсалізму індивідуальна та соціальна відповідальність – це одне й те саме.

Іншим висновком, якого дійшов О. Шпанн, є теза стосовно ієрархічності та неминучості нерівності елементів цілісності (тобто, членів суспільства) внаслідок розбіжностей у їх “духовних потенціях”. Згідно з концепцією універсалізму, “соціальне ціле” володіє приматом відносно господарства. Стійкість та єдність економічної системи повинна забезпечуватись

централізованою державою, яка, у розумінні О. Шпанна, є головним економічним суб'єктом, який здійснює вплив на усі сторони суспільного життя. Держава повинна управляти новою елітою, проникнутою романтизмом та бажаною дати молоді реальну можливість розпоряджатися своєю долею. У той час держава повинна бути в змозі захистити середній клас та селянство від картелів та корпорацій.

Шпанн О. вважав, що сам факт належності індивіда до “соціального цілого” (фактично – до певної корпорації) – основна умова для вирішення соціально-економічних проблем (наприклад, безробіття, малозабезпеченості тощо).

По суті, концепція “універсалізму” О. Шпанна була підґрунтям корпоративістського варіанту державно-монополістичного регулювання капіталістичної економіки. Відповідно до принципу переваги цілого над частиною держава володіє пріоритетом відносно корпорацій, корпорації – відносно окремих підприємств та підприємців, підприємства – відносно до працівників.

Соціально-економічним ідеалом для О.Шпанна був “універсалізм” – суспільний устрій, в якому держава виконувала роль організатора господарського життя, а кожен індивід підкоряє свою діяльність інтересам держави. Господарство, організоване державою, повинно існувати у формі корпоративного устрою. У корпораціях працівники об'єднані з підприємцями з метою здійснення будь-якої діяльності. У державі, побудованій на таких принципах, немає місця демократії, профспілкам та класовій боротьбі [3, с. 299].

Таким чином, О. Шпанн, як і інші представники соціальної школи, обґрунтовував ідею про те, що держава є надкласовим інститутом, який забезпечує розвиток економіки в інтересах усіх членів суспільства. Незважаючи на далекоглядність більшості ідей О. Шпанна, вчений неспроможний був передбачити глобалізаційні процеси, які сьогодні

відбуваються в світі. І його ідея держави як головного організатора всіх відносин сьогодні не є такою актуальною, оскільки на арену світу вийшли ТНК, грошовий оборот яких в багато разів перевищує обороти деяких держав. І сьогодні проблема в тому, щоб контроль корпорацій не поглинув державного контролю, оскільки говорити про соціальний характер такого контролю не доведеться.

Незважаючи на це, ми погоджуємось з висновками авторського колективу “Мировая экономика”, які стверджують: ”Значення соціальної школи в історії економічної думки полягало в тому, що вона намагалась подолати однобічність економічного підходу до аналізу суспільства, обґрунтовувала взаємозв'язок та взаємообумовленість економічних та соціальних явищ, в певній мірі враховувала соціальні протиріччя капіталізму, показувала необхідність та можливість міждисциплінарного підходу до аналізу господарського життя” [3, с. 300].

Для порівняння, неокласична теорія визнавала тільки одну економічну владу – анонімну владу ринкової конкуренції, “невидимої руки”. Тим самим з поля зору науки виводилася реальна структура соціально-економічної влади та відповідальності в суспільстві, соціально-класова структура власності та контролю, “зникав” великий капітал – головний актор на господарській сцені.

Вітчизняними представниками соціальної школи можна вважати марксистів П.Б. Струве, С.М. Булгакова, М.І. Туган-Барановського.

Наприклад, широкої популярності в Росії та за кордоном отримала робота М. Туган-Барановського “Соціальна теорія розподілу” (1913), де її автор писав, що розподіл доходів визначається не цінами на фактори виробництва, а є соціальним феноменом, який передбачає спільне функціонування численних соціальних груп.

Питання соціального контролю в умовах капіталізму досліджували К. Маркс, В. Ленін, Й. Шумпетер. Згідно з їхнім розумінням капіталізму власники капіталу встановлюють контроль над інститутами та ходом ринкових

процесів і при цьому під впливом конкуренції ведуть себе таким чином, що навіть при зразковій раціональній організації виробництва підлягають впливу анархії ринків, що призводить до завершення цієї системи (К. Маркс, Вернер Зомбарт, В. Ленін, Й. Шумпетер) [4, с.135].

Представниками сучасної трактовки контролю в умовах капіталізму виступають Адольф А. Берлі, Гарднер К. Мінз, Річард М. Кайерт, Джеймс К. Марч. Згідно з їхнім підходом організаційні умови діяльності сучасних АТ, в яких найманий менеджер сам не бере участі в одержанні значних обсягів прибутку, формує таку поведінку менеджерів, яка в меншому ступені диктується інтересами одержання прибутку для власників, ніж прагненням до автономного контролю за підприємством, яке забезпечується внутрішнім, але передусім зовнішнім, зростанням підприємства. Одночасно капіталізм власників витісняється капіталізмом управлінців [там же, с.136-137].

Як писав К. Маркс, автономія найманих керівників, які поступово перетворюють власників на економічно некорисних «грошових капіталістів», які втратили свої керівні та контрольні функції. В тому ступені, в якому ведеться «приватне виробництво без контролю з боку приватної власності», остання втрачає свої управлінські та контрольні функції в ринковому господарстві.

При ринковій системі контроль за спрямованою на задоволення інтересів окремої особистості діяльністю, здійснюваною через конкуренцію, при тісному зв'язку права на прийняття рішень та відповідальності за нього. Якби партнери по ринковій угоді не робили спроби обмежити простір дій для своїх контрагентів, конкуренція, яка за словами Е. Хоппмана, “є авторитарною системою соціальних стимулів та контролю”, примушує кожного постійно адаптуватись до нової ситуації, підпорядковувати власну діяльність меті, яку переслідують його партнери по ринку, а власне прагнення до прибутку, координувати і ставити на службу багатоманітності потреб

великого суспільства. Конкуренція є умовою координації людських знань та дій, яка виключає або обмежує використання владних важелів, та забезпечення свободи індивідів [4, с.245]. Тобто, з вищесказаного робимо висновок, що в капіталістичному суспільстві в ролі соціального контролю виступає конкуренція.

Висновки і перспективи подальших досліджень. В результаті написання статті було зроблено наступні висновки:

1. Суспільство з давніх часів знаходиться в процесі соціалізації. Кожна постанова про суспільний контроль будь-якого господарського явища виступає актом соціалізації, оскільки сприяє перетворенню господарства. Тому прояви соціалізації існують не лише в галузі виробництва, а й у галузі розподілу, обміну та споживання.

2. Класична політична економія (зокрема, А. Сміт) в дослідженнях покладалася на два основні принципи: “невидимої руки” та “природної свободи людини”. Тим самим з поля зору науки виводилася реальна структура соціально-економічної влади та відповідальності в суспільстві, соціально-класова структура власності та контролю, “зникав” великий капітал. Соціальний контроль встановлюється на підставі певних норм та правил соціальної поведінки, однак в будь-якому суспільстві життя людини регулюється владними або адміністративними порядками. Це визначає поділ контролю на непрямий соціальний контроль (створені на основі досвіду механізми контролю за діями людей по відношенню один до одного) та прямий соціальний контроль (інститути контролю).

3. Новаціями соціального контролю, внесеними представниками інституціоналізму були наступними: 1) в центр досліджень поставлено конфлікти, які виражаються в багаточисельних динамічних економічних відносинах. З цього випливає, що існує простір для соціального контролю економічних процесів та необхідність у такому контролі; 2) обґрунтування існування системи соціального контролю може надати

лише наука, яка використовує міждисциплінарні дослідження; 3) ідея колективного контролю (Д. Коммонс), де в якості арбітра між колективними інститутами виступають урядові комісії; 4) необхідність підсилення соціального контролю над економікою (У. Мітчелл); 5) поділ контролю на соціальний та державний (Д. Ківіт та С. Фогт) за критерієм поділу інститутів, які санкціонують або контролюють дотримання встановлених правил.

4. Основними ідеями щодо контролю соціальної школи є наступні: 1) питання соціального контролю пов'язували з питанням про справедливість (О. Шпанн); 2) концепція "універсалізму", яка була підґрунтям корпоративістського варіанту державно-монополістичного регулювання капіталістичної економіки. Приналежність індивіду до корпорації автоматично означає соціальний захист суб'єкта; 3) держава є надкласовим інститутом, яка є організатором господарського життя в країні, включаючи і виконання державного контролю; 4) При ринковій системі конкуренція є авторитарною системою соціальних стимулів та контролю (К. Маркс, В. Ленін, Й. Шумпетер).

5. Значення соціальної школи в історії економічної думки полягало в тому, що вона намагалась подолати однобічність економічного підходу до аналізу суспільства, обґрунтовувала взаємозв'язок та взаємообумовленість економічних та соціальних явищ, в певній мірі враховувала соціальні протиріччя капіталізму, показувала необхідність та можливість міждисциплінарного підходу до аналізу господарського життя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Стефанов Н. Общественные науки и социальная технология. – Москва: Издательство "Прогресс", 1976. – 251.
2. К. Маркс и Ф. Энгельс. Сбор. соч., т. 21,
3. Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков. В 5 т. / Сопред. научно-ред. совета Г.Г. Фетисов, А.Г. Худокормов, Т. Ш.

Эпоха социальных переломов / Отв. ред. А.Г. Худокормов. М.: Мысль, 2005. – 896 с.

4. Анализ экономических систем: основные понятия теории хозяйственного порядка и политической экономики // Под общ. Ренд. А.Шюллера и Х.-Г. Крюссельберга; пер.с нем. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2006. – 338 с.

5. Зомбарт В. Строй хозяйственной жизни. – М.: Экономическая жизнь, 1926.

6. Єременко В.Г. Основи соціальної економіки: Популярний курс. – К.: МАУП, 1997. –168 с.

7. Веблен Т. Теория праздного класса. – Москва, 1984.

8. Commons J.R. Institutional Economics// The American Economic Review.1931. Desember. Vol 21.

9. Commons J.R. Legal Foundations of Capitalism. Madison, 1968.

10. Штаммлер Р. Сущность и задачи права и правоведения / Пер. с нем. В.А. Краснокутского. М., 1908.

ВИГОВСЬКА Наталія Георгіївна – докторант кафедри бухгалтерського обліку і контролю Житомирського державного технологічного університету

Наукові інтереси:

- проблеми фінансового контролю;
- фінансовий облік;
- фінансовий менеджмент